

Anželika Lensment
 TTÜ rahvusvaheliste suhete instituudi lektor,
 Moskva humanitaarteaduste ülikooli psühholoogiadoktorant

Ilzija Ahmet
 TTÜ rahvamajanduse instituudi
 dotsent

Eesti venelased: tähelepanekuid identiteedikriisist

Üks peamisi vene massimeedia kujundatavaid ideid on kujutelm venekeelse kogukonna diskrimineerimisest Eestis. See leiab soodsa pinnase inimeste seas, kes on elanud üle oma staatuse muutumise trauma N Liidu n-ö titulaarse rahvuse esindajast vähemuseks.

Kui Eesti taastas 1991. aastal riikliku iseseisvuse, olid siinsed vene etnokultuuri esindajad (kes moodustasid ligikaudu 30% elanikkonnast) sunnitud vahetama oma senise sotsiaalse staatuse uue vastu. Eesti venelased, kes kuulusid alates 1944. aastast tiitelrahvuse koosseisu toonases N Liidus, pidid harjuma mõttega, et on kujunemas vähemusrahvuseks Eesti vabariigis.

Vaadeldes vene etnokultuuri kujunemise ajalugu Eestis, saab selgeks, miks enamik venelasi ei olnud valmis staatuse nii drastiliseks muutumiseks. NL-i lagunemine tähistas identiteedikriisi algust kõikide NSVL-i territooriumil elavate etnokultuuride esindajate jaoks: ühtele oli see kunagi kaotatud staatuse otsimine, teistele – uue leidmine. Eesti venelastele on olulised olnud mõlemad

protsessid. Seda enam, et alates Eesti lülitamisest NSVL-i koosseisu oli vene kogukonnal üksnes segregeeritud kooselu kogemus eestlaste kui autonoomse rahvuse esindajatega nende ajaloolisel kodumaal, lisaks andis end tunda kohaliku vene eliidi puudumine. Need probleemid tõstasid uutes tingimustes möödapääsmatult küsimuse uue identiteedi vajadusest.

Keskne probleem

Identiteedikriisi kui isiksuse elutee kesket küsimust on põhjalikult analüüsinud Erik Erikson (1995, 675–679). Tema käsitluse kohaselt on identifikatsioon enda teatud sotsiaalsete gruppidega samastamise tulemus, väljatöötatud sotsiaalsete rollide süsteemi omaksvõtmine isiksuse poolt. Identiteedikriisi

põhjusi seostas Erikson põhiliselt isiksuse sotsiaalse elu muutmisega, mis on tingitud vajadusest viia end vastavusse ühiskonna esitatud uute nõudmistega. Artikli autorid uurisid pärast iseseisvuse taastamist Eestis kasvanud ja isiksuslikult siin välja kujunenud Eesti vene kogukonna liikmetele omase identiteedi mõningaid psühholoogilisi erijooni. Enamik vaatlusalustest oli kas Eestis sündinud (rohkem kui 90% valimist) või tulnud siia koos vanematega väga varases lapsepõlves (kuni kolmanda eluaastani). Seega on tegu migrantide noore põlvkonnaga, kes pole enam otseselt sõltuv oma vanematele omasest etnokultuurilisest keskkonnast, kuid suurel määral ikkagi veel oma keskkonnale iseloomulike sotsiaalkultuuriliste stereotüüpide „vangis“.

Eesti vene kogukonna esindajatenä käsitleti neid, kes meie uurimisrühma küsimusele „Millise kultuuriga te end identifitseerite?” vastasid, et vene kultuuriga. Etniliste stereotüüpide olemasolu kinnitas seegi, et küsitlertel on kujunenud välja kujutelmad enda kultuuri ja teiste kultuuride kohta, mis on etnilise identiteedi peamine sisu, rahvusliku eneseteadvuse kognitiiv-motivatsiooniline tuum.

Eeldati, et uuringu käigus tuleb välja selge erinevus valimite *Eesti venelased*, *Venemaa venelased* ja *Eesti eestlased* vahel, millega leiab tõendust ka hüpotees Eesti venelaste identiteedi erisustest võrreldes venelastega Venemaal ja eestlastega Eestis. Eesti venelaste erinevused võrreldes Venemaa venelastega lähendavad neid eestlaste identiteedi mõningatele psühholoogilistele aspektidele või laiemas plaanis juba ka eurooplase identiteedile.

Uuringu objekt, aines ja meetodid

Respondendid olid Tallinna ja Belgorodi (Venemaa) kolm rühma kõrgkoolide eri teaduskondade üliõpilasi: venelased Eestis (lühendatud VE); eestlased Eestis (lühendatud EE); venelased Venemaal (lühendatud VV). Uuriti ka soost tulenevaid erinevusi. Venelased Eestis ja eestlased olid valitud uurimisobjektiks, sest neile on omane ühine sotsiaalne keskkond (mille puhul erisuste väljatoomine on sotsiaalpsühholoogilise uuringu põhieesmärk), venelased Venemaal eelkõige võrdlusalust pakkuva kontrollgrupina. Venelasteks on nimetatud kõiki vastanuid, kes identifitseerisid end vene kultuuriga.

Uuringu käigus püüti selgitada välja respondentide põhiveendumusi ja põhiootusi maailma kohta üldisemalt ja enda kohta maailmas; ettekujutust oma rahva põhilistest iseloomujoontest (näiteks milline on venelaste ettekujutus „vene rahvast” – mille puhul selgus, et venelastel Venemaal ja venelastel Eestis erinevad juba peamised arusaamad oma rahvale iseloomulikest tunnusoontest). Ühtlasi uuriti, milline on eestlaste ettekujutus oma rahva peamistest tunnusoontest.

Uuringus kasutatud meetodika „Põhiveendumuste skaala” autor on Ronnie Janoff-Bulman. Seda skaalat on Vene-

maa psühholoogid kasutanud põhiveendumuste erisuse võrdlevaks analüüsiks erinevate sotsiaalsete gruppide puhul, näiteks traumaatiliste kogemustega inimestel (Soldatova 2002, 107). Meetodika võimaldab uurida sotsiaalse keskkonna eeldatud heatahtlikkust (benevolentsust) ja ümbritseva maailma mõtetatust, inimeste sõbralikkust või vaenulikkust ning enese *mina* väärtustamist põhiveendumuste puhul.

32 väitest koosnev küsimustik võimaldab eristada hinnanud kaheksa põhikategooria alusel. Kasutasime järgmisi põhiveendumuste skaalasid:

- 1) maailma heatahtlikkus (*benevolence of the world*),
- 2) inimeste heatahtlikkus (*benevolence of people*),
- 3) maailma õiglus (*justice*),
- 4) maailma kontrollitavus (*control*),
- 5) juhuslikkus kui toimivate sündmuste jaotumise põhimõte (*randomness*),
- 6) isikliku *mina* väärtuse tunnetamine (*self worth*),
- 7) enesekontrolli osakaal (kontrolli omanine toimivate sündmuste üle) (*self-control*),
- 8) kordamineku või vedamise osakaal (*luckiness*).

Teise kasutatud meetodika „Kultuuriliste väärtuste diferentsiaal” autorid on G. Soldatova ja S. Rõžkova (Psiholoogičeskaja... 2002, 207). Meetodika on välja töötatud eri inimeste gruppidele kõige sagedamini omistatavate iseloomulike omaduste väljaselgitamiseks. Küsitluse käigus paluti avaldada arvamust, kui iseloomulikud on alljärgnevad omadused sellele grupile, kellega vastaja end identifitseerib.

Vastastikune abistamine	Eraldatud
Suletus/kinnisus	Avatus
Distiplineeritus	Isemeelsus
Agressiivsus	Rahuarvastus
Traditsioonitruudus	Traditsioonide lõhkumine
Ettevaatlikkus	Kalduvus riskile
Võimu austamine	Umbusaldus võimu vastu
Südamlikkus	Jahedus
Alluvus	Iseseisvus
Suundumus minevikku	Suunatus tulevikku
Seaduskuulekus	Anarhia
Järeleandlikkus	Võistluslikkus

Valimid: „Venelased Eestis” (232 inimest: 140 naist, 92 meest); „Venelased Venemaal” (260 inimest: 170 naist ja 90 meest); „Eestlased Eestis” (130 inimest: 74 naist ja 56 meest).

Valimite võrdlus „Põhiveendumuste skaala” meetodika põhjal

Uuringu tulemuste põhjal saab teha järelduse, et venelased Eestis erinevad eestlastest väiksema usu poolest inimeste heatahtlikkuses ning on rohkem veendunud maailma heatahtlikkuses, juhuslikkuses kui üldise jaotumise põhimõttes, aga ka enesekontrolli tasemes. Võib eeldada, et teise põlve migrandi, kes ei ole veel töötanud välja eduka isikliku adapteerumise strateegiat retsipientühiskonnas ega valda nõutaval tasemel riigikeelt, tunnetuses eksisteerib täiesti loomulik ettekujutus, et hüved jaotatakse juhuslikult – kellelgi on õnnestunud sündida näiteks põhirahva esindajana, teisel mitte. Samad põhjused võivad seletada vähest usku inimeste headusse.

On iseloomulik, et vastupidiselt vene kultuuri tugevale kollektiivsele dominantile kasvab (võrreldes venelastega Venemaal) Eesti venelastel isikliku *mina* väärtustamine, mis on ilmselt seotud eluliste kogemustega pärast N Liidu lagunemist, vrd: „Noored venelased Baltimaades /---/ olid kohe algusest olukorras, kus nad ei saanud arvestada kellegi abiga ning olid sattunud karmidesse oludesse võitluses igapäevase ellujäämise eest”; „Juba 90. aastate keskel oli neile lõplikult selge, et Venemaal pole nende jaoks aega, et tuleb loota ainult iseendale” (Simonjan 2003, 158, 143).

Põhilised ettekujutused maailmast langetavad noortel venelastel Eestis ja noortel venelastel Venemaal kokku, erinevused tulevad välja ainult seal, kus on oluline migrandi staatuses isiku elukogemus.

Maailma puudutavate kujutluste skaalade võrdlus valimites „eestlased Eestis” ja „venelased Venemaal” kinnitab varem tehtud oletust selle kohta, et eestivenelaste kuulumus migrantide sekka (isegi teise ja kolmanda põlvkonna puhul) on peamine faktor, mis vormib nende ettekujutust maailmast. Venelased Eestis on kõigest hoolimata ikkagi venelased koos sellest tulenevate sotsiaalpsühholoogiliste erijoontega, mis on üldisemaltki omased vene kultuuri esindajatele. Erinevused mentaliteedis viitavad Eesti venelaste spetsiifilistele erijoontele, mis on omased migrantidele iseloomulikule maailmatunnetusele ja omandatud viimase 18 aasta jooksul.

Tallinna Läänemere gümnaasiumi keelekümbusklass. Integratsioon on väidetavalt isegi kõige soodsamatel tingimustel võimalik vaid kolmandas-neljandas põlvkonnas.

Kui analüüsida maailma puudutavaid kujutlusi vastavalt respondentide soole, ilmneb, et valimis VE on täheldatavad olulised erinevused järgmistel skaaladel:

- inimeste heatahtlikkus (naised on rohkem veendunud inimeste headuses);
- maailma kontrollitavus (mehed on rohkem veendunud maailma kontrollitavuses).

Üldiselt võib järeldada, et igas valimis on täheldatavad olulised erinevused vastavalt soole, kusjuures venelased Eestis erinevad mõneti venelastest Venemaal ja eestlastest Eestis. Iseloomulik on Eesti vene naiste arusaamade erinevus eesti naiste omadest: vene naised on tänu patriarhaalse ühiskonna traditsioonidele meestest vähem kindlad, et saavad oma tegevusega mõjutada sündmuste käiku, samal ajal kui eesti naised hindavad suuremaks enda võimalusi mõjutada oma saatust, nagu see on üldiselt omane postindustriaalsele ühiskonnale, kus soerinevused on sotsiaalse aktiivsuse suhtes vähem olulised ega ole enam primaarsed edu saavutamist mõjutavad faktorid.

Eesti ja Venemaa elanike baasveendumustes (või laiemalt – Euroopa elanike veendumustes) on eristatavad kaks selget paradigmat (kaks selget mõtte-

suunda), millest esimene aitab tajuda maailma ja ümbritsevaid inimesi kui üldiselt heatahtlikke, teine võimaldab arendada sihikindlat ja kasule orienteeritud tegevust. See kinnitab veel kord hüpoteesi kolme valimi erisusest, mille puhul venelased Eestis ja venelased Venemaal, demonstreerides vene kultuuri esindajatena suuremat ühtsust baasveendumustes võrreldes eestlastega, erinevad omavahel ikkagi terve hulga näitajate poolest: venelased Eestis usuvad rohkem maailma headusesse ja vastupidiselt vene kultuuris valitsevale kollektivismile suureneb venelastel Eestis oma „mina“ väärtuse tunnetamine; nad on omandanud mõned retsipientühiskonnale omased väärtused jne – kõiki neid erinevusi võib seostada migrantide iseloomulike maailmatunnetuse eripäradega.

Valimite võrdlus „Kultuuriliste väärtuste diferentsiaal” metoodika põhjal

VE ja VV valimis ilmneb kolme põhilise omaduse kokkulangus. Venelased Eestis ja Venemaal peavad ennast avatud ja südamlikeks inimesteks, ustavateks traditsioonidele. Avatuse parameeter näitab suhtumist muudatustesse, antud

juhul just avatust muutustele. Kuid üheaegne orientatsioon avatusele muutuste suhtes ja traditsioonidele toob teadvusesse ambivalentsuse elemendi. Venemaa venelased räägivad küllaltki üksmeelselt oma rahvale üldistest omadustest: isemeelsus, võistluslikkus, võimu umbusaldamine. Nende omaduste esiletoomine võib ühelt poolt peegeldada sotsiaalpoliitilist reaalsust tänapäeva Venemaal, teisalt viitab see Venemaa traditsioonilisele ajaloolisele probleemile: võimu/riigi ja rahva vastandamisele. Võim, riik – see on midagi, mille vastu tuleb võidelda, see on institutsioon, kelle käest tuleb oma õigused kätte võidelda. Samal ajal on Lääne poliitilises kultuuris riik just see institutsioon, mis garanteerib õiguste ja isiksuse vabaduse kaitset.

Eestlased iseloomustavad ennast kui rahuarmastavaid (st suhtluses teistega tolerantseid) ja seaduskuulekaid inimesi (st vabatahtlikult alluvaid keeldudele ja ühiskonna normidele). Teiste välja pakutud karakteristikate puhul ei olnud eestlased nii kategooriliselt meelestatud. Vastanute arvamuste hajuvus eestlaste valimis on enamasti väiksem kui venelaste rühmades, mis kõneleb moodustunud ühesugusest arvamusest, st isegi

neis küsimustes, kus eestlased on ebamäärased, on nad *ühtemoodi* ebamäärased.

Valimite VE ja VV oluline erinevus on võimu austamise või umbusaldamise astmes. Kui VV esindajad demonstreerivad kõigutamatut võimu umbusaldamist, siis VE demonstreerivad pigem oma neutraalset suhtumist võimu.

Valimite EE, VE ja VV erinevus ilmnes ka omaduste paaris „seaduskuulekus/anarhism”, kus valim EE demonstreerib kalduvust seaduskuulekusele, valimitele VE ja VV on aga iseloomulik eristumatu seisund nende omaduste suhtes (st nad ei kaldu kummagi pooluse poole).

Võib järeldada, et võrdluses teiste valimitega ei moodusta Eesti venelastel kujutlused oma rahvusrühma omadustest ühtset semantilist välja, see aga omakorda viitab etnokultuurilise identiteedi hägustumisele, mis on iseloomulik teise põlvkonna migrantidele (Levin 2001).

Võib eeldada, et eestlased ei rõhuta teadlikult (enese kriitiliselt, luterluse traditsioonidega kooskõlas) oma rahvast rääkides positiivseid omadusi, kuid seejuures on neil moodustunud selge ettekujutus, millised inimlikud omadused on nende jaoks tähtsad ja kuidas need omavahel seotud on. Üks omadus – seaduskuulekus – tingib erilist tähelepanu, sest asetseb eraldi põhiplejaadist, mille kohta on kujunenud välja ühtne arvamus. Antud karakteristika näitab kõrget lojaalsust võimu/riigi vastu ja sotsialiseerimise kõrget astet, st teadvustatud vajadust alluda normidele ja reeglitele, mis on ühiskonnas omaks võetud ning reguleerivad ühiskondlikku aktiivsust. Kõiki kolme valimit võrreldes võib märkida, et „venelased Venemaal” ja „eestlased Eestis” omavad selgemalt välja kujunenud etnokultuurilist identiteeti, samal ajal kui Eesti venelaste ettekujutus oma rahvuslikest omadustest on üsna nõrgalt formeerunud.

Järeldused

Korraldatud uuringute ja saadud tulemuste töötlemise põhjal saab järeldada, et kõik kolm uurimisalust gruppi (venelased Eestis, venelased Venemaal ja eestlased Eestis) erinevad üksteisest terve rea sotsiaalsühholoogiliste tunnuste poolest. Venelased Venemaal ja eestlased Eestis osutuvad stabiilsema

identiteediga gruppideks kui eestivenelased: kaks esimest asuvad oma sotsio-kultuurilises keskkonnas, kujutavad enesele selgelt ette oma etnokultuurilise grupi peamisi iseloomustavaid jooni ja tunnevad end tervikuna kindlamalt. Venelased Eestis aga, nagu näitab analüüs, ilmutavad jooni, mis on traditsiooniliselt omased emigrantidele.

Venelased Eestis on ebakindlad oma rahvuse iseloomulike tunnusoonte määratlemisel. Võrreldes venelastega Venemaal ja eestlastega Eestis ei moodusta eestivenelaste kujutlused oma rahvast iseloomustavatest joontest terviklikku semantilist välja. See tõik viitab eestivenelaste etnokultuurilise identiteedi teatavale hajumisele. Säärane hajuvus on iseloomulik emigrantlikule mentaalsuse dünaamikale üldisemaltki. Erinevused ilmnevad selgelt ka fundamentaalsetes veendumustes maailmast ja inimese kohast selles.

Olgugi et venelased Eestis ja venelased Venemaal asuvad oma baasette-kujutustel üksteisele lähemal kui eestlastele Eestis, erinevad nad teineteisest mitme näitaja poolest. Venelased Eestis usuvad vähem „inimeste heatahtlikkusesse” kui venelased Venemaal, samuti arvavad eestivenelased, et hüvede jagunemine ühiskonnas on juhuslik ning üksikisiku tahtest üsna sõltumatu. Samas, hoolimata „vene identiteedist” ühisest kollektivistlikust dominandist, hindavad eestivenelased oma *mina* rolli isikliku saatuse kujundamisel selgelt kõrgemalt kui Venemaa venelased. Siit võib järeldada retsipientühiskonna protestantlike väärtuste märgatavat mõju venelastele Eestis. Huvitav on ses suhtes märgata ka eestivenelaste ja Venemaa venelaste erinevat suhtumist riigivõimu skaalal *lugupidamine–umbusk* – kui Venemaal ilmutavad venelased ühetäenduslikku umbusku riigivõimu suhtes, siis Eesti venelased on võimu suhtes häälestatud pigem neutraalselt – võimalik, et ka see viitab Lääne poliitilise kultuuri mõjule eestivenelaste juures.

Need asjaolud kinnitavad akulturasiooniteooria teesi, mille kohaselt kodunemine võõras kultuuris on alati seotud loobumisega mõningatest oma lähteühiskonna etnokultuurilistest normidest ja tõekspidamistest ning retsipientühiskonna normide omaksvõtmisega. Võib oletada, et (Nõukogude taustaga) vene

kogukonna säilimisel Eestis hakkab selle iseloom ajapikku erinema nõukogudeaegsest vene diasporaast Eestis, samas on säärate muutuste dünaamika küllalt aeglane. Ka eestivenelaste puhul peab paika väide, et diasporaa integratsioon retsipientühiskonda on isegi kõige soodsamatel tingimustel võimalik vaid emigrantide kolmandas-neljandas põlvkonnas (New Faces 1966, 47).

Niisiis arusaam, mille kohaselt eestivenelaste identiteet nihkub Lääne liberaalsete väärtuste suunas, on ilmselt põhjendatud. Samas peab tegema mõõnduse, et tervikuna pole nende identiteet stabiilne, mille üks tagajärg on silmatorkav vastuvõtlikkus välistele mõjudele. Vene massimeedia, püüdes aktiivselt ära kasutada eestivenelaste teadvuse seda eripära, võib seega tõepoolest loota edule olukorra mõjutamisel Eestis ning venelaste difuusne etnokultuuriline identiteet võib muutuda ebastabiilsuse üheks allikaks. Samas saab kujunenud olukorrast teha ka positiivse järelduse: kuni vene diasporaa esindajail pole kujunenud välja selget ettekujutust oma etnokultuurilisest grupist ja selle kohast Eesti ühiskonnas, on neid protsessi võimalik mõjutada ka Eesti ühiskonna stabiilsust kasvataval viisil.

Kirjandus

Erikson, E. (1995) Psychosocial Identity. A Way of Looking at Things. Selected Papers. Toim Stephen Schlein. New York.

Janoff-Bulmann, R. (2002) Shattered Assumptions. Paperback.

Levin, Z. I. (2001) Mentalitet diasporõ. Moskva.

New Faces. (1966) Emigration and Family Life in Australia. Melbourne, Canberra, Sydney, London.

Psihologičeskaja pomošč' migrantam. (2002) Toim G. U. Soldatova. Moskva.

Simonjan, P. H. (2003) Rossija i stranõ Baltiki. Moskva: Akademija.